

K PROBLEMATIKE SUBJEKTU POZNANIA

MIROSLAV KUSÝ

Úvod. Kategória subjektu poznania patrí medzi základné gnozeologické kategórie. Bez nej sa nemožno zaobiť tam, kde skúmame vznik, formy a charakter ľudského poznania, kde analyzujeme proces poznávania vonkajšej skutočnosti človekom. Keď pozrieme do dejín filozofie, vidíme, že túto skutočnosť musel rešpektovať každý čo len trochu významný systém teórie poznania. Učenia, ktoré s touto kategóriou subjektu poznania nepočítajú, ktoré sa ju snažia zavrhnúť a vylúčiť zo svojho systému (napr. gnozeológia mechanického a vulgárneho materializmu, behavioristicky orientovaná gnozeológia a pod. ako jeden extrém a pozitivistické teórie poznania ako druhý extrém), ukazujú sa dnes ako naprosto neudržateľné, pretože sú neschopné riešiť základné gnozeologické problémy.

V systéme marxistickej teórie poznania má kategória subjektu svoje pevne stanovené a pritom veľmi významné miesto. Marxistická interpretácia tejto kategórie sa však principiálne rozchádza s jej ponímaním v ostatných gnozeologických učeniach, ktoré jej obvykle pridávajú výrazne idealistický a metafyzický charakter. Na rozdiel od nich vychádza marxistická teória poznania pri vymedzovaní kategórie subjektu (ako aj všetkých ostatných kategórií) z dialektického materializmu. Týmto východiskom sú dané niektoré základné smernice, ktorými sa musíme riadiť pri každej marxisticky zameranej gnozeologickej analýze kategórie subjektu poznania.

(1) Kategória subjektu poznania nepredstavuje niečo mystické, transcendentné, božské a pod., ako sa ju snažili vysvetľovať idealistickí filozofi. Pravda, táto kategória je abstrakciou, ale v marxistickom ponímaní je to abstrakcia vedecká, ktorá má objektívny materiálny základ. Týmto jej základom je konkrétne jestvujúci človek ako produkt určitého historického a spoločenského vývoja. Iba o tomto človeku hovoríme ako o subjekte poznania, t. j. nič iné než človek — ako materiálna bytosť s určitými objektívnymi vlastnosťami — nemôže plniť funkciu takéhoto subjektu. Človek však koná rozmanitým spôsobom, nachádzame uňho mnoho najrozličnejších stránok a vlastností, vstupuje do rôznych vzťahov s vonkajším svetom, ktorý ho obklopuje. Ak si z celého tohto komplexu vydelíme iba jeho poznávaciu činnosť, ak sa zameriame na jeho poznávaciu schopnosť a budeme si všimáť práve tie relácie, v ktorých sa táto činnosť a tieto schopnosti prejavujú, dostaneme z konkrétneho celku živého človeka určitý výsek, určitý parciálny pohľad, t. j. vytvorili sme si tak určitú abstrakciu človeka. Touto abstrakciou je v danom prípade kategória subjektu poznania. Takto postupuje každá vedecká disciplína pri analýze svojho špecifického predmetu skúmania a teória poznania v tomto ohľade nepredstavuje žiadnu výnimku. Ak postupuje prísne vedecky, bude aj táto jej abstrakcia subjektu poznania vedeckou abstrakciou. A elementárnym predpokladom tejto vedeckosti je, že musíme brať vždy do úvahy celú historickú aj aktuálnu

šírku tej skutočnosti, ktorej je daná abstrakcia odrazom. V našom prípade to znamená, že kategória subjektu poznania nemôže byť chápaná ako niečo večného, raz navždy daného a nemenného. Ak človek vznikol na určitom stupni vývoja prírody, ak sa sám vyvíjal a zdokonaľoval, musí to byť vyjadrené aj v tejto kategórii. Práve tak v nej musí byť zahrnutá aj tá skutočnosť, že človek nejestvuje ako izolovaný jednotlivec, ale ako bytosť spoločenská a pod. Teda, ak má byť kategória subjektu poznania *vedeckou* abstrakciou, nesmie ignorovať závery ostatných vied o človeku a ľudskej spoločnosti (z nich predovšetkým historického materializmu), ale, naopak, musí ich akceptovať a príslušným spôsobom vyjadriť aj vo svojej gnozeologickej rovine.

(2) Kategória subjektu poznania nie je pre marxistickú gnozeológiu samoučelná. Je tu rozpracúvaná iba vzhľadom na inú základnú kategóriu, ktorá má pri analýze procesu ľudského poznania eminentný význam: tou je kategória objektu poznania. Podľa marxistickej interpretácie predstavujú tieto dve kategórie polárne protiklady. Nie sú to, pravda, protiklady metafyzické, ktoré by sa navzájom iba jednostranne vylučovali. Rozpor medzi nimi sa prejavuje ako vzájomný dialektický vzťah, v rámci ktorého sa uskutočňuje proces ľudského poznania. Tento proces teda v danom slova zmysle predstavuje dialektické riešenie rozporu medzi subjektom a objektom poznania a jeho neustále znovunastolovanie na vyššej úrovni. Proces poznania môže vzniknúť iba tam, kde jestvujú oba tieto faktory (t. j. subjekt poznania a objekt poznania) a kde sa medzi nimi vytvorí určitý špecifický vzťah, ktorý nazývame gnozeologickým alebo poznávacím vzťahom. To znamená, že v procese poznania ide o vzájomné aktívne pôsobenie subjektu a objektu a že ľudské poznanie vonkajšieho sveta vzniká ako výsledok tejto vzájomnej aktivity oboch faktorov.

(3) Marxistická teória poznania však nechápe vzťah medzi subjektom a objektom relativisticky ako vzťah dvoch rovnocenných a existenčne navzájom nezávislých faktorov. Takéto poňatie by viedlo k dualistickej koncepcii dvoch samostatných substancií: objektu ako materiálnej a subjektu ako ideálnej, nehmotnej substancie. Ukázali sme si však už pri riešení otázky kategórie subjektu poznania ako vedeckej abstrakcie, že takéto poňatie subjektu je neudržateľné. Základom dialektického chápania vzťahu medzi subjektom a objektom poznania marxistickou gnozeológiou je materialistický monizmus, ktorý vylučuje možnosť takéhoto dualizmu svojím princípom priority objektu, vonkajšieho sveta a z toho vyplývajúcej závislosti a podmienenosti jestvovania subjektu od tohto vonkajšieho materiálneho sveta, od objektu. Táto existenčná závislosť však neznamená redukciu subjektu na objekt, ale iba určuje hranice špecifika subjektu v dialektickej relácii subjekt-objekt. Je to špecifikum v rámci gnozeologickej modifikácie základnej filozofickej otázky, kde teda subjekt môže a musí byť určený protikladne k objektu, hoci je ním v iných súvislostiach plne determinovaný a predstavuje iba jeho určitú funkciu, alebo produkt jeho dialektického vývoja.

Otázkou objektu poznania sa v tomto článku nebudeme zaoberať. (Urobili sme to už na inom mieste; pozri stať *Ontologický problém teórie poznania* v Slovenskom filozofickom časopise 1958, č. 2.) Tu sa budeme zaoberať len niektorými základnými aspektami problému subjektu poznania v marxistickej gnozeológii, vychádzajúc pritom z uvedených zásad dialektického materializmu, ktorými sa táto analýza musí riadiť.

Charakteristika subjektu z hľadiska procesu jeho vydelenia. Pojem subjektu sa používa aj v rôznych negnozeologických významoch a kontextoch. Keďže sa tu zaoberáme otázkou subjektu ako špecifickou otázkou gnozeologickou, musíme pochopiteľne abstrahovať od psychologической, právnej, etickej a inej možnej interpretácie pojmu subjektu, ktoré často majú s jeho gnozeologickým významom málo spoločného. Z tohto gnozeologického hľadiska je subjektom — alebo čo je to isté: sub-

jektívne uvedomeným — iba taký živý tvor, ktorý si je vedomý seba samého, ktorý si uvedomuje svoju vlastnú individuálnu existenciu. Takéto sebadvedomie má však zo všetkých živých tvorov iba človek a preto môžeme jeho subjektívny charakter považovať za výlučný, za špecificky ľudskú stránku, alebo vlastnosť vedomia živých tvorov vôbec. Vo svete živočíchov ide o vzťah reakcií organizmu na vonkajšie podnety a vedomie, ktoré tu sprostredkováva tento vzťah, je prostým reflexívnym vedomím vonkajším, ktorého úloha spočíva v prijímaní týchto podnetov a v odpovedaní na ne už vypracovanými, hotovými reakciami. Toto vedomie nestojí voči vonkajšej prírode a jej pôsobeniu na organizmus v protikladnom vzťahu, pretože ju prijíma vo forme podnetov ako danosť, ktorá sama toto vedomie produkuje, tvorí, t. j. živočích odráža vo svojom vedomí vonkajší svet tým, že s ním splyva, že tvorí jeho neoddeliteľnú a vnútorne ešte nevydelenú súčasť. V prípade takéhoto vedomia teda nemôže ísť o vzťah subjektu k objektu, pretože živočíšne vedomie je iba vonkajšou záležitosťou daného organizmu, ktorý sa v ňom podriaďuje prírode len živelne a inštintívne. Práve ako subjekt sa človek vydělil z ostatného živočíšneho sveta a z celku prírody, t. j. iba touto svojou subjektívnou stránkou sa ľudské vedomie stavia proti všetkému v ňom odrážanému ako proti *vonkajšiemu* svetu; iba so vznikom tohto ľudského sebadvedomia sa vytvára dialektický vzťah medzi človekom a proti nemu stojacím vonkajším svetom, medzi subjektom a objektom. V tomto uvedomení si seba samého spočíva teda kvalitatívny prechod od vonkajšími podnetmi produkovaného vedomia, ako relatívne pasívnej a podriadenej zložky daného organizmu, k aktívnemu vnútornému vedomiu subjektu, ktorého podnety už vychádzajú z neho samého a ktorý sa stáva akýmsi filtrom všetkej činnosti človeka, pretože táto prechádza vo svojom celku práve týmto subjektom a uskutočňuje sa iba jeho prostredníctvom.

Každý živý tvor predstavuje vždy určité individuum, má svoj jedinečný organizmus a iba jemu príslušiacie, zvlášť, individuálne vlastnosti, ktorými sa odlišuje od iných podobných organizmov. Špecifikum človeka teda nie je v tom, že je individuom, ale (z gnozeologického hľadiska) v tom, že je individuom, vedomým si seba samého, že si uvedomuje svoju individuálnosť. Individuálne vedomie a vedomie vlastnej individuality teda nie je jedno a to isté: prvé má každý živý tvor, kdežto druhé nachádzame iba u človeka. Človek však toto vedomie nemá od samých počiatkov svojej existencie, ale sa ho dopracoval až na pomerne vysokom stupni svojho vývoja. V etnografických štúdiách medzi primitívnymi kmeňmi (napr. u Lévy-Bruha, alebo u Miklucho-Maklaja) môžeme nájsť zaujímavé nálezy o tom, že u mnohých takýchto kmeňov ešte nejestvuje pojem vlastného „Ja“, že títo primitívovia si ešte neuvedomujú seba ako individuum vo vlastnom slova zmysle. Ich vedomie je skôr kolektívnym, individuálne ešte nerozrôzneným vedomím danej etnografickej skupiny, druhu, alebo kmeňa, ku ktorému patria. Na rozdiel od vonkajšieho stádového vedomia živočíchov však jestvuje toto primitívne ľudské kolektívne vedomie ako vedomie subjektívne, vnútorné, ktoré už chápe okolitú prírodu ako cudziu, jemu *vonkajšiu* moc. Tejtó vonkajšej moci sa primitívny človek cielavedome podriaďuje a tak ju zároveň aj cielavedome využíva vo svoj prospech. Celý jeho postoj k vonkajšiemu svetu je samozrejme ešte veľmi naivný a prevažne zmyslovo konkrétny. Faktom svojho vedomia (predstavám, snom, pojmom) prisudzuje samostatné materiálne jestvovanie a naopak prírodné skutočnosti považuje za prejav nejakých zvláštnych, animisticky chápaných síl. Podstatná je tu však práve okolnosť tohto rozdvojenia pôvodného nerozrôzneného vonkajšieho vedomia, to, že toto vedomie sa stavia voči prírode ako voči sebe vonkajšiemu svetu a tým pristupuje i k sebe samému ako k niečomu imanentnému, vnútornému, t. j. z pôvodného vonkajšieho vedomia vzniká vedomie subjektívne, vzniká ľudský subjekt.

Človek na tomto stupni svojho vývoja teda už predstavuje subjekt, pretože príroda sa mu už javí ako voči nemu protikladný vonkajší svet, ako objekt. Uvedomenie si tohto protikladu sa však neuskutočňuje nikde inde než vo vedomí každého zvláštneho individua tohto spoločenstva subjektov a preto môžeme každé takéto individuum považovať už za individuum subjektívne, akým je aj uvedený primitívny človek. Pravda, toto subjektívne individuum tvorí zatiaľ nedielnu súčasť vnútorne ešte nerozčleneného kolektívu týchto primitívnych indií. To znamená, že dané konkrétne individuum je síce individuum subjektívnym, ale tento subjekt nie je ešte subjektom individuálnym a individualizovaným, pretože vedomie seba samého sa u tohto individua neuskutočňuje voči a proti kolektívu, ku ktorému prináleží, ale iba v jeho rámci a v jeho celku voči a proti vonkajšiemu svetu ako takému.

Pravda, ak hovoríme o kolektíve, alebo spoločenstve, v rámci ktorého sa subjekt začína vydelať z vonkajšieho sveta, nie je toto spoločenstvo nejakou apriórne danou, už vytvorenou formou ľudskej spoločnosti, do ktorej by vydelať sa subjekt iba začínal vstupovať. Toto spoločenstvo je práve tak vývojovou záležitosťou, akou sú jeho prvky a preto nikdy neprekračuje hranice ich vývoja — keďže je práve celkom, systémom týchto prvkov. Historicky to znamená, že spoločenstvo pôvodne vznikajúcich subjektov nie je ničím iným než stádovým živočíšnym spoločenstvom a že v procese vývoja musel byť vytvorený nielen sám subjekt ako taký, ale zároveň aj jemu odoviedajúca spoločenská forma jeho existencie. To však nie sú dve rôzne úlohy vývoja subjektu, ale iba dve stránky jednej a tej istej úlohy. Subjekt sa nezačína vydelať z prírody ako osebe jestvujúce individuum, ale ako súčasť spoločenstva daného živočíšneho stáda, v ktorom sa uskutočňuje vývojový proces prechodu v ľudskú spoločnosť. Proces uvedomovania si svojej individuality je procesom dialektickým a ako taký je viazaný na svoj protipól. Týmto protipólom však v danom prípade nie je vonkajší svet vôbec, ale iba jeho špecifická súčasť, ktorú tu predstavuje celok toho spoločenstva, v ktorom náš vydelať sa subjekt žije. To znamená, že individuum sa nezačína vydelať vzhľadom na vonkajší svet ako taký, ale iba vzhľadom na iné individua danej spoločnosti, ktoré preň doteraz predstavovali vnútorne ešte nerozrôznenú jednotu s ním samým, že si teda nezačína uvedomovať seba samého prostredníctvom prostého poznávacieho odrazu vonkajšej skutočnosti vôbec, ale práve tým, že sa preň stávajú iné individua daného spoločenstva špecifickým predmetom poznania. Na tento problém vydelenia subjektu sa vzťahuje známa Marxova poznámka: „Pretože sa (človek — M. K.) nerodí ani so zrkadlom v ruke, ani ako fichtovský filozof: „Ja som Ja“, vidí sa človek najprv ako v zrkadle iba v inom človeku. Až tým, že sa ocitne k človeku Pavlovi vo vzťahu ako k človeku seba podobnému, začína mať človek Peter k seba vzťah ako k človeku. Zároveň sa mu aj Pavol ako taký, v celej svojej pavolskej telesnosti, stáva javovou formou druhu „človek“.“ (K. Marx, *Kapitál I*, 70, pozn. 18. Praha 1953.) Vydelenie subjektu ako individua predpokladá teda vedomie seba samého, ktoré však nemôže byť získané iba cez seba samého, ale predovšetkým prostredníctvom určitej formy svojho inobytia, ktorú v tomto prípade predstavuje každé iné individuum daného spoločenstva — okrem vlastného. Iba na základe takejto analógie môže vznikajúci subjekt dospieť prostredníctvom svojho vonkajšieho vedomia ku skutočnému vnútornému sebauvedomeniu.

Tak je zrejmé, že na to, aby sa človek vydelať ako subjekt z vonkajšieho sveta a proti vonkajšiemu svetu v plnom zmysle tohto slova, nestačí prostý vzťah daného individua k tomuto vonkajšiemu svetu. Musí tu byť okrem toho ako rovnako dôležitý faktor aj vnútorný vzťah človeka k ostatným členom daného kolektívu, ktorého je súčasťou. Tento vzťah nemôže byť prostým vonkajším vzťahom, t. j. vzťahom človeka

ako subjektu k inému človeku ako k objektu, ale musí byť vzťahom vnútorným, vzťahom subjektu k subjektu, resp. k celému spoločenstvu subjektov. To znamená, že tu musí vzniknúť niečo, čo nazývame intersubjektívnym vzťahom. Pod týmto výrazom samozrejme nerozumieme nejaké mystické, alebo intuitívne prenikanie jedného subjektu do subjektu iného individua a k jeho podrobnejšej analýze sa ešte vrátíme. Zatiaľ sa uspokojíme konštatovaním, že práve vytvorením tohto intersubjektívneho vzťahu sa subjektívne individuum ešte nerozrôzneného kolektívu stáva individualizovaným subjektom, t. j. individuum, ktoré si už uvedomuje seba samého vo svojej individuálnej výlučnosti, individuum, ktoré sa vydeľuje ako také z celku daného spoločenstva individuí. Subjekt sa tu už teda predstavuje ako vlastné vedomé „Ja“ daného individua; človek je ako subjekt z tohto hľadiska vydeľený nielen z celku vonkajšieho sveta, ale aj z celku ľudskej spoločnosti, ktorej je príslušníkom. Tu, vznikom individualizovaného subjektu, sa teda dovršuje dialektický vývojový proces prechodu zo sveta živočíšneho ku špecificky ľudskému subjektu.

Individuálna a spoločenská stránka subjektu. Proces poznania, uskutočňujúci sa v danom subjekte ako transformačný proces odrazu vonkajšieho objektívneho sveta, dáva na prvý pohľad každému subjektu charakter výlučnej individuality. Výsledky tohto procesu sa vo svojej bezprostrednej podobe pojmov a ostatných myšlienkových útvarov nemôžu stať vlastníctvom žiadneho iného subjektu okrem toho jedinečného, zvláštného subjektu, v ktorom sa tento proces poznania uskutočňuje a v ktorom sa jeho výsledky stabilizujú vo forme jednotlivých poznatkov. Touto svojou povahou je teda ľudské poznanie determinované ako výlučne vnútorná záležitosť daného subjektu poznania, pretože iba cez prízmu vlastného Ja sa odraz vonkajšej skutočnosti stáva jej poznaním, t. j. seba samého si vedomým, reflektívnym (jediným slovom: subjektívnym) odrazom. To znamená, že pre tento jedinečný subjekt poznania nemôže ani priamo a bezprostredne jestvovať žiaden iný subjekt, iné vnútorné, iný protipól objektu okrem jeho vlastného. Preň je všetko, včítane týchto iných subjektov, začlenené do totality vonkajšieho sveta, všetko, okrem svojho vlastného obsahu, sa preň stáva vonkajším objektom poznania. Na človeka môže čokoľvek pôsobiť iba v objektivizovanej, materiálnej podobe. Predmetom ľudského poznania môže byť iba to, čo tak či onak na človeka pôsobí, t. j. predmetom poznania môže byť len určitý vonkajší materiálny faktor, objekt ako protiklad subjektu. Akýkoľvek iný subjekt, spolu s obsahom svojho vedomia a poznania, sa teda môže stať na daný subjekt pôsobiacim faktorom (a tým aj predmetom jeho vedomia a poznania) iba potiaľ, pokiaľ predstavuje objekt, pokiaľ sa materiálne navonok prejavuje, t. j. iba pokiaľ je negovaný práve ako subjekt. V tomto slova zmysle je teda každý daný subjekt poznania subjektom jedinečným, ktorého proces poznania sa uskutočňuje iba ako gnozeologický vzťah práve tohto zvláštného subjektu poznania k vonkajšiemu objektu poznania.

Tento záver o jedinečnosti subjektu poznania má nepochybne určité svoje opodstatnenie, avšak zároveň je to záver, pravdivý iba vo svojej jednostrannosti a neúplnosti. Takto pojatý jedinečný subjekt poznania sám osebe môže byť pripustený iba ako parciálna a abstraktná záležitosť, pretože jeho zabsolútnenie by muselo viesť k nejakej obdobe leibnizovských v sebe uzavretých monád. Ukázali sme si však už, že proces vydelenia subjektu nie je len výlučnou vnútornou záležitosťou daného individua, ale je to proces, ktorý zasahuje súčasne a vo vzájomnej podmienenosti celé spoločenstvo takýchto vznikajúcich subjektov, celý vznikajúci ľudský druh. Nie je takouto individuálnou záležitosťou už preto, že je dlhodobým vývojovým procesom, ktorý prechádza celým radom po sebe nasledujúcich generácií v prechodnom období vzniku človeka z nižšieho druhu živočíchov. Subjekt sa tak začína formovať nielen

a ani nie prevažne iba v danom konkrétnom indivíduu ako takom, ale v celku historicky sa vyvíjajúcej ľudskej spoločnosti, a to tak geneticky, ako aj aktuálne. Fakt spoločensťva vznikajúcich subjektov je nevyhnutnou podmienkou vydelenia subjektu ako takého; tento fakt je nepochybnou historickou skutočnosťou, ktorá je pre človeka charakteristická od najranejších čias jeho existencie až podnes. Ľudská spoločnosť však nie je niečím apriórne daným, ale vyvíja sa práve tak a v závislosti od toho, ako sa vyvíjajú jej jednotliví príslušníci. To však neznamená, že spoločnosť je prostým mechanickým súhrnom indivíduí, že predstavuje iba ich komplex. Z prostej časovej súbežnosti jestvujúcich indivíduí a z priestorovej koncentrácie ľudí v určitých skupinách ešte nevyplýva, že tieto po sebe nasledujúce a koexistujúce subjekty by sme mohli charakterizovať ako subjekty špecificky spoločenské. 'Spoločenský' neznamená 'koexistujúci', ale omnoho viac, pretože určenie človeka ako tvora spoločenského nám nehovorí iba to, že tento koexistuje s inými podobnými tvormi, že tieto indivíduá žijú vedľa seba, ale zároveň a predovšetkým aj to, že medzi nimi jestvujú určité špecifické vzťahy, ktorými je každé jednotlivé indivíduum plne determinované, to znamená, že je podriadené vnútorným objektívnym zákonitostiam tej spoločnosti — ako vyššieho dialektického celku — ktorej je prvkom. Ak potom skúmame z tohto hľadiska človeka ako subjekt poznania, musí tak mať určenie tohto subjektu platnosť nielen individuálnu, ale aj spoločenskú, pretože je to subjekt, ktorý predstavuje nielen prostý prvok spoločensťva subjektov, ale už sám osebe je *spoločenským subjektom*, t. j. subjektom, determinovaným tým celkom, ktorého je neoddeliteľnou súčasťou, nachádzajúcim sa v určitých špecifických vzťahoch k ostatným subjektom tejto spoločnosti, takže ho aj v jeho izolácii môžeme považovať za historicky i logicky priemerný subjekt danej spoločnosti, za zvláštne individuálne zrkadlo jej celku. Oprávnené teda o ňom hovoríme ako o spoločensky priemernom, spoločensky podmienenom, skrátka ako o spoločenskom subjekte.

Pravda, vzhľadom na uvedenú jedinečnosť tohto subjektu je potom kategória spoločenského subjektu poznania vnútorne rozpornou kategóriou, pretože zlučuje pod jeden pojem dva vzájomné protiklady. Ak je totiž subjekt poznania možný iba vo svojej jedinečnosti, dostávame sa výrazom „spoločenský subjekt poznania“ ku *contradictio in adjecto*, pretože v ňom túto jedinečnosť subjektu poznania zároveň stvrdzujeme i popierame. Vnútna rozpornosť tejto kategórie však nie je rozpornosťou formálnou, ktorá by odporovala logickým zákonom. Je to rozpornosť dialektická, rozpornosť vnútorne konzistentná, v ktorej sa oba protiklady metafyzicky nevyklúčujú, ale, naopak, navzájom predpokladajú a dopĺňajú. Ich dialektický rozporný vzťah tvorí teda základ platnosti tejto kategórie a nemôže byť preto dôvodom pre jej odstránenie. Kategória spoločenského subjektu poznania tak neznamená prosté popretie predošlého určenia tohto subjektu v jeho jedinečnosti. V tomto prípade ide o negáciu dialektickú, v ktorej je negovaný jav súčasne zachovaný v prekonávajúcom ho vyššom, jemu protikladnom celku. Konkrétne to znamená, že subjekt poznania je síce v každom danom prípade subjektom jedinečným, avšak táto jeho jedinečnosť je výsledkom spoločenského vývojového procesu, je možná iba v rámci ľudskej spoločnosti a ňou plne determinovaná, t. j. iba ako jedinečnosť na danom stupni vývoja spoločensky priemerná. V tomto slova zmysle je potom subjekt poznania aktuálne a bezprostredne vždy subjektom jedinečným, zatiaľ čo je zároveň potenciálne a sprostredkované spoločenským subjektom.

Keď hovoríme o tejto spoločenskej povahe subjektu, musíme si predovšetkým uvedomiť, že tým, že sa subjekt vydčuje z určitého spoločensťva subjektov, nestáva sa ešte od tohto spoločensťva nezávislým. Tento proces vydčovania subjektu nie je procesom jeho vymaňovania sa zo vzťahov, jestvujúcich vo vnútri tohto spoločensťva, ale

naopak procesom vedomého stvrdzovania týchto vzťahov, procesom ich uvedomenej akceptácie. A keďže sa v tomto procese vydeľovania subjektu formuje aj samo dané spoločenstvo v ľudskú spoločnosť, predstavuje proces akceptácie týchto vzťahov zároveň aj proces ich vzniku, zmeny a vývoja. Stádové spoločenstvo živočíchov sa v procese vydeľovania subjektu mení postupne v ľudskú spoločnosť. Špecifikum tejto spoločnosti, na rozdiel od každého iného živočíšneho spoločenstva, nespočíva v prostom živelnom, inštinktivnom zoskupení jednotlivých členov daného druhu. Avšak nedá sa vysvetliť ani prostým faktom vydelenia subjektu, pretože tento sám je iba čiastkovým prvkom ľudskej spoločnosti a ako taký musí byť aj on sám vysvetlený práve týmto špecifikom. Proces jeho vydeľovania nebol procesom kontemplatívneho uvedomovania si svojho vlastného jestvovania. Nemohla to však byť rovnako ani prostá kontemplácia svojho inobytia v inom indivíduu daného spoločenstva, pretože takáto kontemplácia by nikdy nemohla prekročiť hranice vonkajšieho vedomia a jej pomocou by sme teda nemohli dospieť až k sebauvedomeniu. A tu treba zároveň postihnúť aj tú okolnosť, že predpoklad takejto špekulatívnej kontemplácie by bol na danom stupni vývoja človeka neoprávnený, pretože v tomto prípade ide práve o jeho vznik z nižšieho druhu živočíchov. Z čoho tu môžeme vychádzať, je púhe stádové vedomie tohto druhu a jemu odpovedajúce reflexné konanie, t. j. stav, kde sa ešte neprekráčajú hranice vzťahov prostých reakcií k podnetom z vonkajšieho sveta. Proces vydeľovania subjektu má svoje východisko jedine v tomto stave a to znamená, že musí zaútočiť práve na tieto hranice, že musí začať ich prelomením. A pretože sú tieto hranice dané predovšetkým samou formou materiálnej činnosti daného nižšieho druhu, jeho spôsobom konania, jeho konkrétnou formou vzťahu k prírode a k vonkajšiemu svetu vôbec, musí byť aj prelomenie týchto hraníc materiálnym faktorom, materiálnou aktivitou vytvárajúceho sa subjektu. Týmto faktorom je vznik ľudskej práce ako cieľavedomej materiálnej činnosti človeka. Práve ľudská práca so svojimi špecifickými znakmi, odlišujúcimi ju od ostatnej materiálnej činnosti nižších druhov živočíchov (medzi tieto špecifické znaky patrí predovšetkým fakt vytvárania a používania pracovných nástrojov, ktoré sú zvláštnym prostriedkom materiálneho vzťahu človeka k prírode — ako na to poukázal Engels), je tou novou formou vzájomných vzťahov medzi vznikajúcimi subjektami, ktorá je vo svojom celku typická iba pre ľudskú spoločnosť. Jedine v tejto konkrétnej forme vzájomných vzťahov ľudí, ktorá vyžaduje už nielen ich *koexistenciu*, ale predovšetkým ich *kooperáciu*, ich uvedomennú vzájomnú materiálnu súčinnosť, môže sa subjekt začať prejavovať práve ako subjekt, pretože až jej pomocou sa začína vydeľovať z pôvodne subjektívne nerozrôzneného spoločenstva nižšieho druhu živočíchov. Nakoľko je ľudská práca formou vzájomných materiálnych vzťahov ľudí, natoľko je aj subjekt ako taký jej produktom, pretože práve v takomto materiálnom vzťahu sa dostáva človek do vzťahu k inému človeku ako k človeku sebe podobnému a začína si teda uvedomovať aj svoje vlastné jestvovanie. Formovanie samého subjektu poznania nie je tak iba nejakou vnútornou a ničím nepodmienenou imaginárnou záležitosťou, ale sa uskutočňuje ako dôsledok konkrétneho materiálneho vzťahu človeka k vonkajšiemu svetu, t. j. predovšetkým ako dôsledok pokroku v oblasti ľudskej práce a praxe vôbec.

Prostredníctvom práce sa začína človek v konkrétnej podobe zmocňovať objektívnej skutočnosti a práve tým sa stavia voči nej do protikladu, práve tým táto skutočnosť stojí proti nemu ako *vonkajší* svet, do ktorého musí preniknúť, aby sa ho mohol zmocniť. Toto jeho materiálne zmocňovanie sa vonkajšieho sveta je predpokladom uvedomenia si seba samého ako subjektu a tým aj predpokladom vzniku ľudského poznania. Špecifickým znakom ľudskej práce je tá skutočnosť, že človek vedome stavia medzi seba a prírodu svoj pracovný nástroj, ktorý mu slúži na jej cieľavedomé prispôbo-

vanie vo svoj prospech. Práve touto skutočnosťou používania pracovného nástroja sa človek vedome oddeľuje od prírody iba preto, aby sa k nej priblížil omnoho viac, než je to možné prostým podriadením sa prírode — ako to vidíme u nižších živočíšnych druhov. Vytváraním a používaním pracovného nástroja sa človek dostáva k tomu, že je nútený konštruovať si výsledky svojej materiálnej činnosti vo svojej hlave skorej, než pristúpi k ich materiálnemu uskutočňovaniu. Produkt jeho práce sa tak stáva uvedeným produktom subjektu, ktorý tým stojí voči prírode zároveň aj objekt svojho poznania. Teda tým, že sa človek prácou vydeľuje z vonkajšieho sveta ako subjekt, vydeľuje sa z neho eo ipso aj ako subjekt *poznania*, t. j. ako subjekt, ktorého vzťah k vonkajšiemu svetu je špecifickým vzťahom gnozeologickým. A práve práca, praktická činnosť človeka je takto jedným z najdôležitejších prostriedkov pri formovaní spoločenského charakteru každého subjektu poznania.

Intersubjektný vzťah. Doteraz sme hovorili iba o jednej stránke spoločenského charakteru subjektu poznania, ktorá — aj keď jej význam nemožno podceňovať — sama osebe nepredstavuje špecifikum subjektu poznania v danom ohľade. Človek ako subjekt nie je spoločenským subjektom iba v uvedenom slova zmysle. Na rozdiel od všetkých ostatných živočíchov sa spoločenský charakter človeka prejavuje nielen v historickej a konkrétnej determinácii daného individua tým dialekticky vyšším celkom (druhom, spoločenstvom, alebo spoločnosťou), ktorého je príslušníkom, t. j. nielen ako vonkajšia prírodná moc, ktorou je samo individuálne produkované a ktorej sa živelne podrobuje. Toto predstavuje iba jednu stránku, iba všeobecný a základný predpoklad skutočného, špecificky ľudského spoločenského charakteru, ktorý spočíva v skutočnosti jestvovania tzv. intersubjektného vzťahu medzi jednotlivými ľuďmi. Práve a iba tento intersubjektný vzťah tvorí (prostredníctvom praktickej materiálnej činnosti ľudí) z prostého súhrnu vydelených individualizovaných subjektov ľudskú spoločnosť v gnozeologickom slova zmysle. Táto skutočnosť znamená, že pojem spoločnosti a spoločenského sa tak stáva oprávnený nielen ako kategória ekonomická, politická, etická a pod., ale aj ako kategória gnozeologická. Ak totiž nie je jedinečný subjekt poznania mysliteľný mimo rámca intersubjektného vzťahu, ktorý ho vnútorne spojuje s ostatnými individuími daného spoločenského celku, potom je tento subjekt spoločenský už nielen sprostredkované a potenciálne (ako sme uviedli v predošlých odsekoch), ale aj bezprostredne a aktuálne. To teda znamená, že na jednej strane je subjekt poznania jedinečným subjektom, pretože sa ľudské poznanie ako také uskutočňuje iba v danom indivíduu ako jeho vnútorný proces, ktorého je toto indivídium výlučným aktuálnym nositeľom; na druhej strane však je tento subjekt v tom istom slova zmysle aj spoločenským subjektom poznania, pretože ako taký môže jestvovať iba v rámci intersubjektného vzťahu. A práve prostredníctvom tohto intersubjektného vzťahu sa jednak uskutočňuje jeho vlastný, individuálny proces poznania a jednak výsledok tohto procesu, obsah individuálneho poznania je prenášaný na iné subjekty a stáva sa tak spoločenskou záležitosťou, vlastníctvom celku ľudskej spoločnosti.

Pravda, tento intersubjektný vzťah nie je nejakou mystickou záležitosťou spĺývania, harmónie, či vzájomného intuitívneho prenikania jednotlivých subjektov poznania. Svojou vnútornou povahou, ako špecifický vzťah medzi *subjektmi*, tvorí spolu s nimi dialektický protiklad vonkajších objektov, ich materiálnych prejavov a relácií. No práve tak, ako subjekt poznania nejestvuje niekde osve, ale je možný iba ako funkcia, vlastnosť, alebo stránka skutočného a úplného človeka v jeho konkrétnej telesnosti, tak ani intersubjektný vzťah nepredstavuje žiadnu chimérickú, abstraktnú ideálnu reláciu medzi abstrakciami subjektov, ale jestvuje iba v rovnako konkrétnej podobe špecifíc-

kého prejavu človeka, ktorým sa tento dostáva ako subjekt do vzťahu k inému človeku ako subjektu. Týmto špecifickým materiálnym prejavom človeka, v ktorom sa realizuje intersubjektívny vzťah, je *jazyk* vo svojej základnej forme ľudskej zvukovej reči. V tejto forme (ako aj vo svojich ostatných, od reči závislých a od nej odvodených formách) vystupuje jazyk ako prostriedok objektivizácie ľudského myslenia a poznania vôbec. To znamená, že ľudské poznanie, ktoré sme doteraz skúmali ako výlučne imanentnú záležitosť daného subjektu, prekonáva prostredníctvom jazyka vnútorné hranice tohto subjektu a konkrétne vystupuje vo svojej mimosubjektnej, t. j. v objektivizovanej vonkajšej podobe. Až jazykom a v jazyku sa skutočnosť poznania individuálneho subjektu stáva všeobecne prístupným faktom, empirickou záležitosťou a iba takto predstavuje náplň samého intersubjektívneho vzťahu.

Pravda, keď hovoríme o jazyku, že vo svojich konkrétnych formách predstavuje objektivizáciu ľudského poznania, musíme si predovšetkým uvedomiť, v akom slova zmysle používame v tomto prípade pojem objektivizácie. 'Objektivizované poznanie' je dialektickým protikladom poznania ako takého, t. j. ako výlučne subjektívnej záležitosti daného individua, pretože je v ňom prekonaný rámec tohto subjektu tým, že sa z poznania v tejto forme stáva vonkajší materiálny, empirický fakt. Vo svojej doslovnej interpretácii predstavuje teda výraz 'objektivizované poznanie' *contradictio in adjecto*, lebo sa v ňom hovorí o poznaní vo vlastnom slova zmysle a zároveň sa neguje jeho subjektívne špecifikum. To teda znamená, že objektivizovaným je také poznanie, ktoré už prestalo byť subjektívnou a ideálnou záležitosťou, t. j. ktoré už nie je poznaním ako takým, ale poznaním uskutočneným, materiálnym produktom subjektu, vonkajším javom. Takáto objektivizácia poznania prebieha predovšetkým v ľudskej praktickej činnosti, v materiálnom konaní človeka. Je však zrejmé, že jazyk nepredstavuje takúto objektivizáciu ľudského poznania. V jazyku nejde o uskutočnenie poznania v oblasti materiálnej praxe človeka a z tohto hľadiska nie je slovná formulácia určitého poznatku objektívne o nič bližšie k jeho praktickej realizácii než sám poznatok ako taký. Konkrétne jazykové útvary (jednotlivé slová, vety a pod.) sú teda objektivizáciou poznania iba ako také empirické fakty, ktorých materiálny charakter nie je cieľom človeka, ktorý ich produkuje, ale iba vonkajším prostriedkom na vyjadrenie daného poznatku alebo poznatkov. To znamená, že pri objektivizácii poznania v jazyku nejde o prekonanie samého poznania ako *subjektívnej* záležitosti vôbec, ale iba ako *individuálne* subjektívnej záležitosti; t. j. jazyk napriek tomu, že je objektívnym empirickým faktom, neruší špecifikum v ňom vyjadreného poznania — ako subjektívneho odrazu objektívnej skutočnosti, iba toto poznanie prevádza do vyššej, intersubjektívnej roviny. Jazyk môže jestvovať iba potiaľ, pokiaľ je produkován daným subjektom a pokiaľ je medzi jednotlivými subjektmi používaný; teda tým, že sa v ňom ľudské poznanie objektivizuje, neprestáva byť zároveň ani jazyk subjektívnou záležitosťou vôbec, ale sa v ňom neguje iba individualita, výlučná jedinečnosť tejto subjektívnej povahy ním reprezentovaného ľudského poznania.

V tomto článku nám pochopiteľne nejde o špecifickú analýzu jazyka a preto tu neriešime a ani nenastolujeme celý komplex otázok, ktoré by v danej súvislosti mohli vzniknúť (ako napr. problém znaku a pod.). K otázke jazyka sme dospeli iba ako k parciálnej záležitosti pri riešení problému subjektu a z tohto hľadiska sa obmedzujeme len na niektoré jej zásadné a pre skúmanie nášho problému dôležité aspekty. Keďže intersubjektívny vzťah jestvuje práve a len prostredníctvom jazyka, musíme si teda predovšetkým zistiť, čo z toho pre jeho charakter vyplýva. Z daného hľadiska najprostejšou jazykovou formou, v ktorej sa intersubjektívny vzťah bezprostredne prejavuje, je taký vzájomný vzťah medzi dvoma subjektmi poznania, ktorý môžeme charak-

terizovať ako *dialóg* v najširšom slova zmysle. V tomto vzťahu jeden subjekt oznamuje určitý výsledok svojho poznania pomocou jazyka druhému subjektu, ktorý túto zprávu v danej forme prijíma a vnútorne zahrňuje do obsahu svojho vlastného vedomia a poznania. Dialóg teda predstavuje reláciu o troch členoch: 1) fakt poznania oznamujúceho subjektu, t. j. oznamovaný poznatok; 2) jazykové vyjadrenie, slovná formulácia tohto poznatku oznamujúcim subjektom, ktorú akceptuje prijímajúci subjekt; a 3) fakt poznania prijímajúceho subjektu, odpovedajúci a podobný pôvodnému poznatku oznamujúceho subjektu a vzniknuvší na základe akceptovania danej slovnej formulácie, t. j. prijatý poznatok. Dialóg je tak procesom uskutočňovania tejto trojčlennej relácie medzi obidvoma zúčastnenými subjektmi. Z hľadiska týchto subjektov teda v dialógu ide o dve navzájom späť a od seba závislé stránky tohto procesu: prvú môžeme nazvať *procesom reprodukčným*, t. j. procesom, v ktorom oznamujúci subjekt slovne formuluje určitý obsah svojho poznania; druhá je potom *procesom interpretačným*, t. j. procesom, v ktorom prijímajúci subjekt prevádza túto slovnú formuláciu do obsahu svojho vlastného poznania prostredníctvom jej pojmovej interpretácie. Iba v jednote týchto dvoch stránok sa tvorí dialóg ako základná forma intersubjektného vzťahu. Kde jedna zo stránok chýba, tam nemožno hovoriť o intersubjektívnosti, pretože sa tým zároveň porušuje vnútorné spojoivo medzi danými subjektmi poznania, ktoré je možné jedine v úplnosti tohto reprodukčno-interpretačného procesu. Podívame sa preto trochu podrobnejšie na obe tieto stránky, ktoré sa v dialógu uplatňujú.

Predpokladom toho, aby mohol reprodukčný proces tvoriť súčasť, stránku intersubjektného vzťahu, je spoločenská platnosť a spoločenská záväznosť jazykovej formy, v ktorej je obsah poznania oznamujúceho subjektu reprodukován. Táto spoločenská platnosť a záväznosť znamená, že daný subjekt poznania si jazykovú formu, v ktorej reprodukuje obsah svojho poznania, sám ľubovoľne nevytvára, ale že ju musí akceptovať v jej už vytvorenej, historicky konkrétnej podobe. Táto forma je teda z jeho hľadiska apriórne daná a on ju môže iba používať v jej spoločenskej determinovanosti a určenosti. To, pravda, neznamená, že by jazyková forma nevznikala a nevyvíjala sa ako špecifický ľudský produkt. Z toho vyplýva iba toľko, že táto jazyková forma nie je produktom jedinečného subjektu ako takého, ale výlučne produktom určitého, z daného hľadiska relatívne samostatného celku ľudskej spoločnosti. Jazyková forma jestvuje tak nezávisle od konkrétneho daného jedinečného subjektu poznania a je ním determinovaná iba nepriamo a sprostredkované — potiaľ, pokiaľ tento subjekt tvorí súčasť daného celku ľudskej spoločnosti na určitom stupni jej historického vývoja. Reprodukčný proces tohto jedinečného subjektu poznania sa však neuskutočňuje iba v uvedenej dialogickej forme intersubjektného vzťahu, ale aj v ďalších, z nej odvodených formách. V prvej sa prejavuje iba navonok zjavne a empiricky postihnuteľne, celkove má však táto reprodukcia oveľa širšiu platnosť. Jestvuje totiž nielen pri oznamovaní vlastného obsahu poznania iným subjektom, nielen pri jeho uverejňovaní, ale dokonca už aj sám tento vnútorný obsah poznania jedinečného subjektu neexistuje ináč ako v takejto reprodukovanej jazykovej podobe a nakoniec aj vlastný proces poznania tohto subjektu sa uskutočňuje výhradne ako súčasný proces reprodukčný. Človek totiž nemyslí a nepoznáva vonkajší svet v nejakých čistých, chimérických a mystických myšlienkových a poznávacích formách, ktoré by jestvovali osebe a nezávisle od jazykového vyjadrenia. Naopak, každý fakt ľudského myslenia a poznania tvorí iba potiaľ skutočnú náplň poznania daného subjektu, pokiaľ je — či už otvorene, alebo iba latentne — vyjadrený v jemu odpovedajúcej jazykovej forme, určitý poznatok je skutočným poznatkom iba potiaľ, pokiaľ je daným subjektom slovne formulovaný. Reprodukčný proces teda predstavuje vonkajšiu objektívnu formu procesu poznania

každého zvláštného subjektu a v tomto slova zmysle participuje reprodukcia na každom myšlienkovom a poznávacom akte alebo prejave ako jeho nutná súčasť u daného subjektu poznania.

Proces interpretačný, ako druhá stránka intersubjektného vzťahu, má vzhľadom na reprodukčný proces opačný, jemu protikladný charakter. V ňom sa prijímajúci subjekt zmocňuje poznávacieho obsahu konkrétne danej jazykovej formy tým, že ho interpretuje a tvorí tak z neho súčasť svojho vlastného individuálneho poznania. Pokiaľ tu ide o interpretáciu zvláštného, jedinečného poznania daného oznamujúceho subjektu, objektivizovaného v určitej jazykovej forme, je výsledkom tejto interpretácie u prijímajúceho subjektu fakt poznania, odpovedajúci pôvodnému poznaniu reprodukovaniu a zhodný s ním. Pokiaľ je však jazyková forma, v ktorej sa východiskové poznanie reprodukuje, spoločensky platnou a spoločensky záväznou formou, stráca v nej vyjadrený fakt poznania svoju špecifickú jedinečnosť a zvláštnosť, ktorú mal u oznamujúceho subjektu a obsahuje už len to, čo je dané v tejto jazykovej forme ako spoločensky platné a záväzné, t. j. tento jedinečný fakt poznania sa svojou reprodukciou do jazykovej formy stáva eo ipso — či už otvorene, alebo len latentne — spoločenskou záležitosťou. To teda znamená, že v interpretačnom procese prijímajúci subjekt akceptuje iba tento spoločensky platný a spoločensky priemerný obsah, oznámený v danej jazykovej forme, že jedinečnosť faktu poznania oznamujúceho subjektu je tu braná do úvahy iba potiaľ, pokiaľ bola prevedená do všeobecnej spoločenskej roviny. Nakoľko je však prijímajúci subjekt tiež len subjektom jedinečným, dostáva tento fakt poznania, ktorý bol ním získaný v interpretačnom procese, pečať jeho vlastnej individuality, stáva sa opäť zvláštnym a jedinečným poznatkom daného subjektu poznania. Prijatý poznatok sa teda zhoduje s oznámeným poznatkom v tom, čo tu bolo — vďaka jazykovej forme — spoločensky platné a zároveň sa od neho odlišuje natoľko, nakoľko sa líši individualita prijímajúceho subjektu od individuality subjektu oznamujúceho. Ako sme si však už ukázali pri analýze otázky subjektu, nemôže byť žiadny subjekt poznania nič viac než spoločensky priemerný subjekt na danom stupni historického vývoja ľudskej spoločnosti, takže jeho individualita iba určitým spôsobom modifikuje, ale pritom nijako zásadne nemení jeho podstatu. To teda zároveň znamená, že aj individualita poznania jednotlivých subjektov, v ľudskej spoločnosti neustále reprodukovanieho a interpretovaného, je vzhľadom na jeho spoločenský charakter nepodstatná a vcelku nemení nič na jeho všeobecnej povahe. Spoločensky platná a pre každý subjekt poznania danej spoločnosti záväzná jazyková forma je tak výrazom tejto spoločenskej povahy ľudského poznania a ako taká tvorí aj predpoklad jestvovania interpretačnej stránky intersubjektného vzťahu. Táto interpretácia, podobne ako predtým reprodukcia, sa však neuskutočňuje iba v aktuálnych prípadoch intersubjektného vzťahu, akým je napr. uvádzaný dialóg. Jej platnosť je oveľa širšia, pretože pri bližšom skúmaní vidíme, že táto interpretácia musí tvoriť súčasť každého individuálneho procesu poznania ako jeho určité východisko a predpoklad. Ak totiž pojmový obsah tohto procesu poznania nemôže mať inú než jazykovú formu, ak musí byť do nej permanentne reprodukován, potom je predpokladom použitia každej takejto jazykovej formy jej predchádzajúca pojmová interpretácia, t. j. iba vo svojom spoločenskom význame pochopená, iba takto daným subjektom poznania interpretovaná jazyková forma môže byť ním použitá pre reprodukciu svojho vlastného procesu poznania a jeho výsledkov.

Reprodukčný proces je teda plne závislý od interpretačného procesu, ktorý sa musí v oznamujúcom subjekte uskutočniť pri každej reprodukcii obsahu jeho vlastného poznania. To však platí v rovnakej miere aj naopak: prijímajúci subjekt môže interpre-

tovať v jazykovej forme objektivizovaný obsah cudzieho poznania do svojich vlastných pojmov iba potiaľ, pokiaľ tieto jeho pojmy jestvujú v danej reprodukovanej podobe, t. j. pokiaľ sa uňho zároveň uskutočňuje aj opačný proces reprodukčný. Možnosť oznamovania obsahu vlastného poznania teda predpokladá nielen schopnosť prijatia tohto oznámenia u iného subjektu, t. j. reprodukcia u jedného subjektu predpokladá nielen interpretáciu u iného subjektu, ale obe tieto stránky sa už navzájom predpokladajú u jedného a toho istého subjektu poznania. To znamená, že intersubjektívny vzťah ako jednota reprodukcie a interpretácie nevytvára túto jednotu iba medzi rôznymi subjektmi poznania, pretože táto je plne podmienená jednotou oboch stránok u každého z týchto subjektov zvlášť. Aby totiž mohol daný subjekt oznamovať obsah svojho poznania, musí byť najprv sám schopný prijímať každé iné oznámenie za svoj vlastný, vnútorný obsah a aby naopak mohol prijímať cudzie oznámenie, musia mu byť vlastné princípy tohto oznamovania, kľúč k jeho prevádzaniu do svojho poznania, t. j. musí byť aspoň potenciálne pripravený na oznámenie obsahu vlastného poznania. A to znamená, že predpokladom dialógu a každej inej formy intersubjektívneho vzťahu medzi rôznymi subjektmi je vlastne *monológ*, ktorý tieto dva relatívne oddelené procesy reprodukcie a interpretácie zlučuje u každého daného zvláštného subjektu poznania v jediný proces o dvoch nerozlučných stránkach. V tomto monológu sa tak uskutočňuje objektivizovaná reprodukcia ľudského poznania ako jeho súčasná interpretácia v jednom a tom istom subjekte poznania. Proces poznania individuálneho subjektu sa teda vlastne uskutočňuje v takejto monologickej jazykovej forme a tak jeho jedinečnosť a zvláštnosť je iba spoločensky priemerne špecifická, pretože už aj v tomto imanentnom procese poznania daného subjektu vzniká možnosť prekročenia hraníc jeho výlučnej individuality, lebo sám tento proces poznania ako taký je — vzhľadom na svoju nutnú jazykovú formu — už osebe intersubjektívnym procesom, t. j. procesom spoločensky platným a spoločensky determinovaným.

Individuálny subjekt poznania sa tak faktom používania spoločensky platnej a spoločensky záväznej jazykovej formy stáva subjektom spoločenským, pretože tým zároveň akceptuje a produkuje intersubjektívny vzťah. Tento subjekt však nepreberá iba danú jazykovú formu ako takú; spolu s ňou musí zároveň prijať aj spoločensky priemerný spôsob reprodukcie a interpretácie, pretože iba na tomto základe je intersubjektívny vzťah uskutočniteľný. Keďže však ľudské poznanie nejestvuje ako niečo hotové a nemenné, ale sa neustále prehlbuje a vyvíja, znamená to, že ani daný spôsob reprodukcie a interpretácie nie je stabilný a raz navždy vytvorený spôsob. Tento spoločensky priemerný spôsob reprodukcie a interpretácie je teda iba relatívnou záležitosťou, pretože sa musí meniť a vyvíjať spolu so zmenou a vývojom samého ľudského poznania. Proces vývoja poznania sa však neuskutočňuje niekde mimo jedinečných subjektov, ale práve v nich a výlučne ich prostredníctvom. To znamená, že aj zmena reprodukčného a interpretačného spôsobu vychádza vždy z určitého jedinečného subjektu poznania a iba z jeho popudu môže byť potom spoločensky akceptovaná. Pravda, tento proces nezáleží na ľubovôli daného subjektu, ale je podriadený určitým spoločenským zákonitostiam. Iba na základe toho, že tento jedinečný subjekt poznania preberá spoločensky priemerný spôsob reprodukcie a interpretácie, môže potom dochádzať vo svojom vlastnom procese poznania k širším a hlbším výsledkom, ktoré pomocou danej jazykovej formy stabilizuje vo svojich individuálne modifikovaných pojmoch. To sa však nepochybne musí odraziť aj na jeho subjektívnom spôsobe reprodukcie a interpretácie, ktorým sa tak dostáva do určitého — väčšieho či menšieho — rozporu so spôsobom reprodukcie a interpretácie, doteraz spoločensky platným. Tento subjekt však nejestvuje a nepoznáva sám osebe, ale je súčasťou danej spoloč-

nosti a ako taký sa nachádza vo vzťahu k iným subjektom, t. j. uskutočňuje a akceptuje stále nové intersubjektne vzťahy. Jeho interpretácia prejavov týchto subjektov je neustále doplňovaná reprodukciou obsahu svojho vlastného poznania. V tejto jeho reprodukcii vlastného poznania je však prostredníctvom spoločensky priemerne interpretovanej jazykovej formy podávaná zároveň zmena a modifikácia jeho subjektívnych výsledkov poznania. Táto zmena je teda reprodukciou tohto subjektu a spätnou interpretáciou ostatných subjektov nimi akceptovanú a stáva sa súčasťou ich vlastného poznania. A práve nakoľko sa táto zmena prijíma celým spoločenstvom subjektov, natoľko sa stane zmenou spoločensky platného spôsobu reprodukcie a interpretácie v prospech toho-ktorého nového poznatku daného individuálneho subjektu poznania.

Záver. Pôvodne sme charakterizovali subjekt poznania ako také individuum, ktoré si v gnozeologickom vzťahu k vonkajšiemu objektu poznania uvedomuje seba samého a iba prostredníctvom tohto vnútorného sebavedomia sa v ňom uskutočňuje poznávací odraz objektívnej skutočnosti. Hoci je toto určenie subjektu poznania samo osebe správne, nie je úplné a musíme ho teraz — na základe našej predchádzajúcej analýzy problému intersubjektivity a na záver tohto článku — rozšíriť a prehĺbiť. Ako sme si už ukázali, je dosiahnutie tohto vedomia seba samého možné jedine prostredníctvom vnútorného vzťahu medzi jednotlivými subjektami danej spoločnosti, t. j. prostredníctvom intersubjektneho vzťahu. Tento intersubjektný vzťah však nie je nejakou vonkajšou prírodnou mocou, ktorá sa uplatňuje iba tým, že proste determinuje daný subjekt poznania v jeho jedinečnosti a individuálnej výlučnosti. Práve naopak: jedinečný subjekt poznania je nielen pasívnym spoločenským subjektom, ktorý trpne vstupuje do tohto intersubjektneho vzťahu, ktorý ho iba prijíma ako niečo daného, už vytvoreného, ale je v rovnakej miere aj *aktívnym spoločenským subjektom*, pretože je zároveň hybným činiteľom modifikácií, zmeny a vývoja každého daného stavu tohto intersubjektneho vzťahu v oboch jeho stránkach (reprodukčnej a interpretačnej). Skutočnosť spoločenskej závislosti tohto vzťahu nie je totiž vytváraná a obsiahnutá nikde mimo jednotlivých individuálnych subjektov poznania danej spoločnosti, ale iba nimi a v nich, to znamená, že jestvuje pre každý z nich zvlášť iba natoľko, nakoľko tento tvorí súčasť daného celku ľudskej spoločnosti. Pravda, to plne platí aj obrátene: ľudská spoločnosť je ako celok nositeľom tohto spoločensky záväzného intersubjektneho vzťahu iba potiaľ, pokiaľ je každý jej individuálny priemerný subjekt poznania aktívnym tvorcom a jedinečným nositeľom tohto vzťahu. Z toho pre každý zvláštny subjekt poznania vyplýva, že je spoločenským nielen vo zmysle súčasti daného celku, priemerného jednotlivca danej sumy, ale aj v plnom zmysle gnozeologického významu tohto pojmu, t. j. jedinečný subjekt poznania je zároveň spoločenským subjektom už sám osebe, pretože jeho vlastný proces poznania sa uskutočňuje výlučne prostriedkami intersubjektneho vzťahu, prostredníctvom spoločensky platného a spoločensky záväzného spôsobu reprodukcie a interpretácie. Tak je subjekt poznania spoločenským nielen sprostredkované a potenciálne — ako je to u živočíšneho sveta, ale už aj bezprostredne a aktuálne. V základnom určení subjektu poznania musí byť teda obsiahnutá aj táto skutočnosť intersubjektneho vzťahu, pretože aj ona významnou mierou participuje na jeho špecifiku. Týmto intersubjektným vzťahom je totiž determinovaná nielen forma ľudského poznania ako taká, ale aj jeho obsah na danom stupni vývoja celku poznania v ľudskej spoločnosti — práve tým spoločensky platným a spoločensky priemerným spôsobom reprodukcie a interpretácie, ktorých jednotu intersubjektný vzťah predstavuje.